

В описі також зазначено, що ктитором обителі став Гетьман Скоропадський, який 8 лютого 1720 р. видав універсал, за яким до Рувимського монастиря відходило 4 двори з м. Сосниця, с. Мале Устя, що на той момент нараховувало 16 дворів та 1 млин; с. Масалаєвці (нині Масалаївці) та винокурня при ньому. Монастирю була пожалувана ще певна кількість лісів, орних земель і сіножатей. Відповідно до грамоти (1720) Петра I монастирю було надано двір, орні та сінокосні землі в с. Чорнотичах¹.

Підпорядкування Сосницько-Рувимської пустині Свято-Миколаївському Пустинно-Рихлівському монастирю відбулося 1749 р згідно з указом Єлизавети Петрівни².

На момент створення опису монастир складався з дерев'яної церкви та 3 келій. Келії були дерев'яні, настоятель жив там само, разом з монахами. Ченців направляли з Рихлівської обителі.

У с. Мале Устя була однопрестольна дерев'яна церква Св. вмц. Параскеви, даних про час заснування якої не збереглося. Нею також опікувалися монахи Рувимської пустині. За переказами місцевого населення, храм було споруджено на честь чуда явлення чудотворної ікони Параскеви, яку прибило до берега Десни біля Сосниці. 1759 р. “за обветшалостю” храм було перебудовано за сприяння настоятеля Рихлівського монастиря – Германа.

Стосовно постаті пресвятого Рувима в описі зазначено, що він був родом з Герцоговини, м. Калошино. Пострижений у лаврі Студениці (Сербія). Помер і був похований на території Сосницько-Рувимської пустині 1719 р. Після того монастир був “под веданьем Черниговской катедры” до 1749 р., коли його передали під управління Рихлівського монастиря.

Потрібно відмітити, що “Опис Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря 1781 р.” був підписаний, окрім його керівництва, і намісником Сосницько-Рувимської пустині ієромонахом Кіпріаном³.

Таким чином, зазначений вище документ надає важливі дані відносно історії Сосницько-Рувимського монастиря від часу його заснування до входження у склад Рихлівського монастиря.

Бондар О. М.

Старший науковий співробітник
Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського

Веремейчик О. М.

Кандидат історичних наук, доцент
Навчально-науковий інститут історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського
Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка

ВОСКРЕСЕНСЬКИЙ ХРАМ ПОЧАТКУ XVIII ст. З АНТОНІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ В ЛЮБЕЧІ

Одним з найвідоміших історичних об'єктів Любеча XVIII ст., без сумніву, є Воскресенський Антоніївський чоловічий монастир. В ньому зберігалася ікона Любецької Божої Матері та Любецький синодик. Завдяки археологічним дослідженням останніх років остаточно доведено, що обитель існувала в ур. Монастирище (інша назва ур. Цвинтар)⁴. Також про це свідчить грамота Варлаама Ясинського Митрополита Київського, Галицького і “всея Малыя Россіи” про відновлення Антоніївського монастиря в Любечі від 1 серпня 1701 р. “...Простует туды зъ тоєю новоотновленною Иконою въ монастырь Любяцкій, просячи на- стоящего Архиерея въ Богу Преосвященного его милости отца Архиепископа Чернеговского о благословеніи, и соизволеніе, дабы тую новоотновленную Икону Божію Матерію можно поставити на **мысцу Монастырище** прозываемом ближайше града Любеча...”⁵.

¹ Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 1276, арк. 7зв.

² Мельхиседек (Сокольников), митр. Историческое описание Рыхловской пустыни. – М., 1844. – 49 с.

³ Держархів Чернігівської обл., ф. 679, оп. 1, спр. 1276., арк. 8.

⁴ Бондар О. Дерев'яні церкви Любеча (до питання про локалізацію) // Чернігівські старожитності : Наук. зб. – Чернігів, 2009. – С. 27-28.

⁵ Милорадович Г.А. Местечко Любеч (Прежде бывший город). Приложение. – Чернигов ; СПб., 1855/1859. – С. 49-51.

З описів монастиря XVIII ст. відомо про існування щонайменше чотирьох храмів, що відносилися до обителі. Дві церкви безпосередньо знаходилися на “мисці Монастирище”, тобто на території сучасного ур. Цвинтар. Це трапезна церква Іоакима й Анни та головний монастирський храм Воскресіння Господнього. Церви Св. Онуфрія і Прп. Антонія розташовувалися в однойменних скитах за монастирською територією¹.

Дерев'яну церкву Іоакима й Анни, вірогідно, було споруджено близько 1694 р. Вона знаходилася у північній частині мису Монастирище, і її залишки були досліджені Любецькою археологічною експедицією 2013–2015 рр. Також слід зазначити, що між 1694 та 1752 (1754) р. вона називалася трапезною церквою Іоанна Златоуста, а в середині XVIII ст. була переосвячена під назвою Іоакима й Анни або Зачаття Пресвятої Богородиці².

Проблемною в плані локалізації та історії виявилась Воскресенська церква. На сьогодні накопичився досить значний пласт різноманітних джерел, вивчення яких може дати відповіді на порушені питання. Серед цих джерел головне місце посідають писемні. Це в першу чергу описи монастиря XVIII ст., де згадуються храми. Серед них чи не головне місце займає опис 1781 р.³. До писемних джерел також слід віднести роботи Г. Милорадовича, оскільки під час їх написання храм ще існував⁴. Ще одна важлива група джерел – це зображення Воскресенської церкви. Такого типу джерел існує декілька. По-перше, це недатований малюнок “Вид местечка Любеча от (рек)и Днепра”, що зберігається у фондах Історико-археологічного музейного комплексу “Древній Любеч” (іл. 2), малюнок Н. Хохрякова із зображення церкви в журналі “Живописное обозрение” № 12 за 1887 р.⁵ (іл. 3), а також фото та план церкви, зроблені не пізніше 1911 р. членами Імператорської археологічної комісії (далі ІАК)⁶ (іл. 4; 5). До зображальних джерел слід також віднести й картографічні матеріали, пов'язані з Любечем кінця XIX ст., зокрема план 1876 р.

Серед дослідників, що приділили увагу Воскресенській церкві в першу чергу слід виділити С. Таранушенка, який на основі архівних матеріалів типологізував храм та зробив частково реконструкцію її зовнішнього вигляду та плану⁷. Також про неї згадував у своїй праці “Дерев'яні храми України” В. Вечерський⁸.

На сьогодні існує ряд переказів та історіографічних міфів про головний храм Антоніївського монастиря. Перший з них свідчить, що Воскресенська церква була мурованою. Другий повідомляє, що церква розташовувалася в саду Милорадовичів.

Перший міф з'явився в статті, присвяченій Антоніївському монастирю в енциклопедичному довіднику “Чернігівщина” 1990 р.⁹ Далі цей міф повторюється в статті А. Адруга “Архітектура Любеча XVII–XVIII ст.”, що вийшла друком у 1997 р.¹⁰ Надалі він перекочував до довідників і путівників Чернігівщини початку XXI ст.¹¹ Однак цей міф повністю спростовується усіма відомими джерелами як письмовими, так і зображальними. Храм був дерев'яним. Як зазначав О. Шафонський про Антоніївський монастир: “он весь деревянный, небольшой, и никакого примечания достойного строения не имеет”¹².

¹ Бондар О., Веремейчик О., Осадчий Є. Онуфрійський скит біля Любеча // Могилянські читання 2010 : 36. наук. праць : Проблеми збереження та вивчення музейних пам'яток. Сучасний стан, новітні технології, перспективи. – К., 2011. – С. 335-338; Бондар О., Веремейчик О., Кондратьєв І. До історії Любецького Антоніївського монастиря: результати та перспективи досліджень // Чернігівські старожитності : Наук. зб. – Вип. 4 (7). – Чернігів, 2016. – С. 20.

² Бондар О., Веремейчик О., Кондратьєв І. Вказ. пр. – С. 18-19; Веремейчик О., Бондар О. Дослідження городища Монастирище в Любечі // Покликання – археологія : Зб. матеріалів Других Самоквасівських читань, присвячених 80-річчю О. В. Шекуна. – Чернігів, 2015. – С. 313-314.

³ Коваленко О. Неопублікований опис Любецького Антоніївського монастиря 1781 р. // Сіверянський літопис. – 2014. – № 6. – С. 64-70.

⁴ Милорадович Г. А. Любеч и его святиня. – СПб., 1905. – С. 20-21.

⁵ Види древнего Любеча, ныне графа Г. А. Милорадовича. Оригиналный рисунок Н. Хохрякова // Живописное обозрение. – № 12. – 1887. – С. 172-173.

⁶ РА ИИМК РАН, ф, 1, № 48/1911, л. 1-2: Дело Императорской археологической комиссии о Воскресенской церкви в Любеча. 1911 год.

⁷ Таранушенко С. Дерев'яна монументальна архітектура Лівобережної України. Повна редакція. – Харків, 2014. – С. 68.

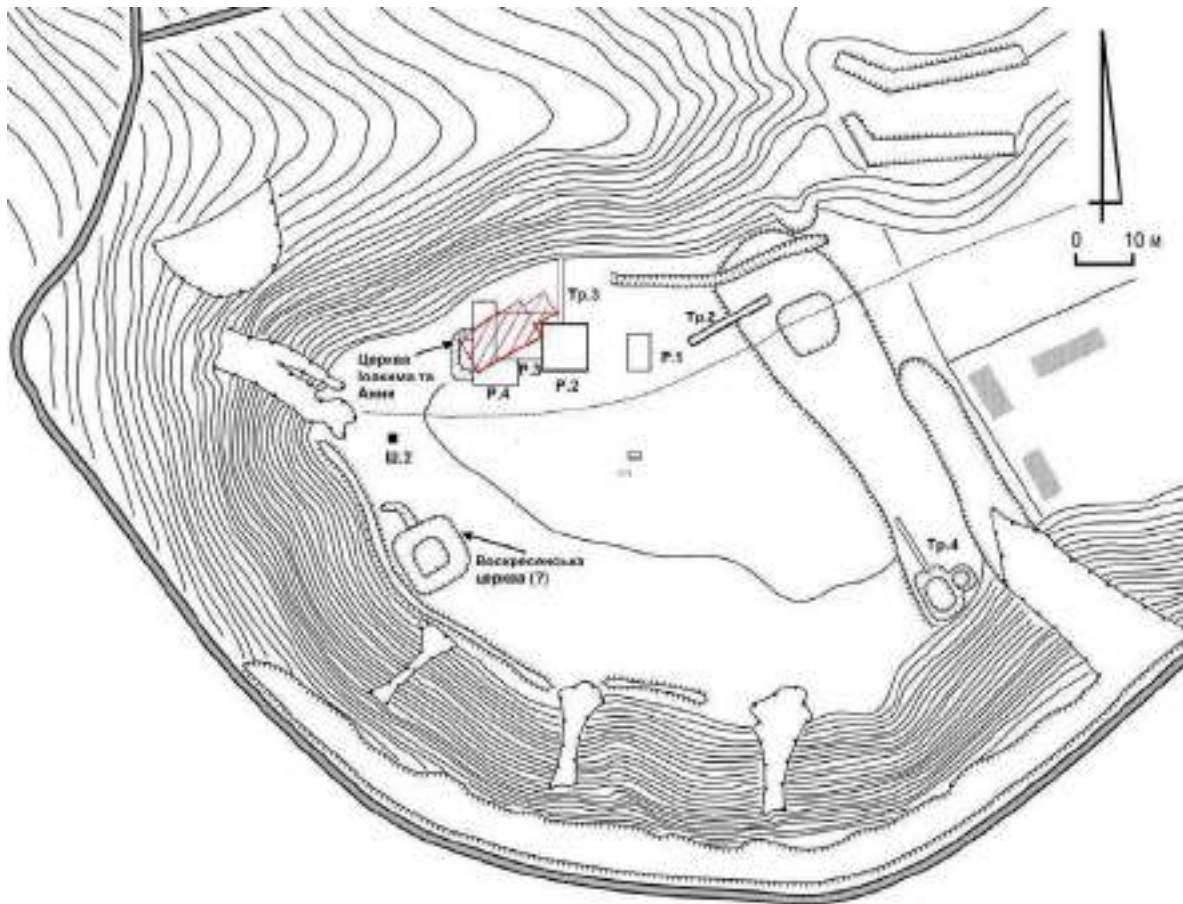
⁸ Вечерський В. В. Українські дерев'яні храми. – К., 2007. – С. 22.

⁹ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 415.

¹⁰ Адруг А. К. Архітектура Любеча XVII–XVIII ст. // Любецький з'їзд князів 1097 р. в історичній долі Київської Русі : Мат-ли Міжнар. наук. конф. присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. – Чернігів, 1997. – С. 206-207.

¹¹ Чернігівський подорожник. Туристичний путівник. – Чернігів, 2008. – С. 62.

¹² Шафонський А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оно наместничество составлено. – К., 1851. – С. 325.

Іл. 1. План ур. Монастирище з дослідженими об'єктами у 2010–2016 рр.

Вірогідно, виникнення цього міфу пов'язане з тим, що храм був пофарбований білим кольором або ж вкритий вапняковим розчином. На наш погляд, це добре видно на фотографії церкви в монографії С. Таранушенка та її зображенні на малюнку "Вид местечка Любеч".

У ХХ ст. склалися дві версії місця розташування Воскресенського храму. За першою – храм локалізувався в саду Милорадовичів, за мурованою Успенською церквою. Ця версія основана на випадковій знахідці фрагмента свинцевої закладної дошки, що була виявлена на початку ХХІ ст. на території графського парку, біля колишніх конюшень. Закладна дошка збереглася фрагментарно, тому можна відтворити лише частину тексту:

*"Во имя Отца и С... [текст відсутній]
 основася сія церковь... [текст відсутній]
 память святого Воскресен... [текст відсутній]
 гочестивѣйшаго Велика... [текст відсутній]
 ра Нико... Алексан... [текст відсутній]"*¹

Як видно з напису, дошка дійсно присвячена Воскресенській церкві, в ній згадується імператор Микола Олександрович, який правив з 1894 по 1917 р., в той час як спорудження Воскресенської церкви відноситься до 1701 р. Таким чином, ця закладна дошка немає відношення до головного храму Антоніївського монастиря. Можливо, вона відноситься до новозбудованого Воскресенського храму, про який згадує І. Соя: *"Когда гром разбил Воскресенскую церковь, её разобрали, и стали делать новую, и уже изделали почти, но застала революция и эту церковь разобрали руководители себедана и сейчас осталась одна (Аннинская – Б.О.)"*². Цю версію підтверджують і дані Імператорської археологічної комісії (далі ІАК), в яких, зокрема йдеться, що попечитель Аннинської церкви на початку ХХ ст. робив запит про розбирання Воскресенської церкви, що знаходилась поряд, та будівництво нового храму³.

¹ Бондар О. Вказ. пр. – С. 27-28.

² КЗ ІАМК "Древній Любеч", Соя І. А. История Любеча и автобиография Сои Иоанна Акимовича с 1902-го года. Рукопис. – С. 3.

³ РА ИИМК РАН, ф. 1, № 48/1911, л. 1.

Якщо закладна дошка відноситься до новозбудованого храму початку ХХ ст., то імператор, який там згадується, без сумніву, Микола II Олександрович. Тим паче, коли Г. О. Милорадович у 1905 р. описує церкви в своєму парку, він згадує лише три – дерев'яну Покровську і муровані Успенську та Преображенську. Імовірно, що після припинення існування старого Воскресенського храму, нащадки Г. О. Милорадовича вирішили збудувати новий, який за споминами І. Сої, так і не був завершений. Точне місце розташування новозбудованого храму невідоме, але вірогідно, що він міг розміщуватись в північній частині саду садиби. Шурфуванням 2016 р. був знайдений котлован споруди, заповнений цегляним боєм початку ХХ ст. Хоча про призначення виявленої споруди на сьогодні говорити рано, але можна припустити, що це залишки недобудованого храму.

Друга версія ґрунтується на тому, що головний храм мав розташовуватися неподалік від трапезної церкви Іоакима й Анни. На одному з малюнків Н. Хохрякова 1887 р. на південь від Аннинської церкви помітне зображення бані та купола, що ідентичні верхівці Воскресенської церкви на фото початку ХХ ст. На те, що церква Воскресіння знаходилась поруч з церквою Іоакима й Анни, вказують спомини вже згадуваного І. Сої: *“Воскресенская и Аннинская стояли на горе, а под низом селение Подольница и возле этих церквей шол шлях до паракходской пристани”*¹. На сьогодні від Воскресенської церкви залишилася западина в західній частині городища Монастирище. Від південно-західного кута Аннинської церкви до котловану Воскресенської 28 м. Западина котловану має округлу форму діаметром близько 11 м та глибиною до 1,2 м. Сьогодні залишки западини знаходяться майже на самому краю городища (7-8 м до краю) (іл. 1). Але у давнину мис був дещо більшим. Обстеження показали, що імовірно, декілька метрів мису сповзли вниз, цьому сприяли як прокладання внизу дороги, коли нижню частину мису підрізали, а верхня обвалилась. Також руйнація мису активно почалася після Другої світової війни, коли краї його майданчика були пошкоджені траншеями та бліндажами. Сьогодні руйнація мису продовжується.

Розташовуючи таким чином церкву, зодчі віднайшли досить цікаве просторово-домінантне вирішення. По-перше, людина, яка заходила на територію монастиря, бачила одразу перед собою головний храм, на якому замикався простір усіх інших споруд, що були по сторонам від головної споруди. По-друге, церкву було дуже добре видно з боку Дніпра та заплави, що було своєрідним орієнтиром для подорожуючих та паломників.

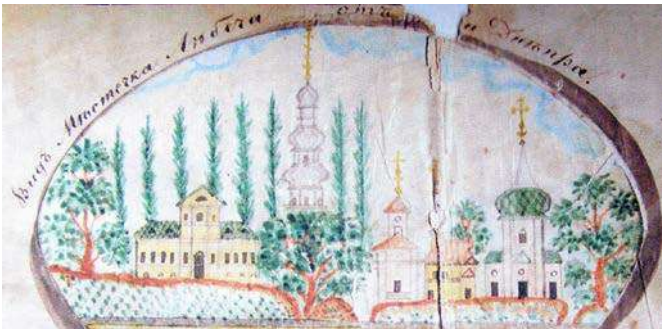
Тепер слід окремо розглянути деякі архітектурні аспекти Воскресенської церкви. Збудували її 1701 р. як головний храм Антоніївського монастиря. Загалом для ХVІІ ст. характерною тенденцією під час будівництва нових монастирів було те, що спочатку будували трапезну невелику церкву, а лише згодом починали споруджувати собор. Як приклад, можна навести розбудову Чернігівського Троїцького монастиря, коли спочатку збудували невелику трапезну Успенську церкву, а лише потім почали зводити Троїцький собор². Імовірно, це було спричинено тим фактором, що трапезна церква була меншою за розмірами, дешевшою за кількістю матеріалів і виконанням робіт, що в свою чергу давало змогу звести її за один, максимум декілька років. В той час, як будівництво головного храму могло затягнутися на декілька років, а то й десятиліть, то монастир вже мав тимчасову церкву для проведення служб та релігійних обрядів.

Як бачимо, різниця в побудові Аннинської та Воскресенської церкви становить близько 6 років: 1694 та 1701 рр. Вірогідно, що передання Любечу з Києва ікони Божої Матері у серпні 1701 р. також напряму пов'язане із закінченням будівництва Воскресенської церкви (а її освячення, судячи з назви, відбулося на Великдень 1701 р.). То ж ікону передавали вже в існуючий та освячений храм.

Вірогідно, найраніше зображення Воскресенської церкви міститься на вже згаданому недатованому малюнку *“Вид местечка Любеча”* (іл. 2). У першу чергу цінність цього малюнка полягає в тому, що на ньому, хоча і в схематичному, але досить детальному вигляді зображені будинки Милорадовичів, Покровська церква, комплекс колишніх монастирських споруд, що включав в себе церкви Іоакима й Анни, Воскресенський храм та невідомий будинок між ними. За рядом історичних ознак можна допустити, що зроблено цей малюнок між серединою та останньою чвертю ХІХ ст. Тож слід коротко проаналізувати це зображення. По-перше, верхи

¹ КЗ ІАМК “Древній Любеч”, *Соя И. А.* Вказ. пр. – С. 3.

² *Вечерський В.* Монастирі України. – К., 2008. – С. 201.

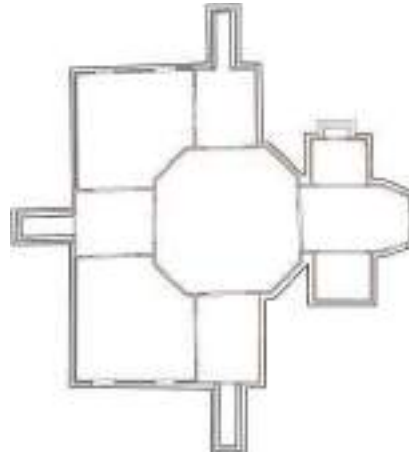
Лл. 2. Малюнок-лубок “Вид местечка Любеча от реки Днепра”

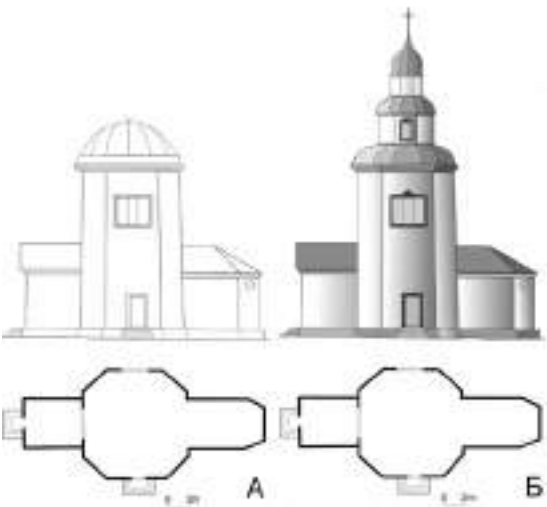
Лл. 3. Малюнок Н. Хохрякова “Вид на местечко Любеч”, 1887 р.

Лл. 4. Світлина Воскресенської церкви в Любеча початку ХХ ст.

Лл. 5. План Воскресенської церкви в Любечі відзнятий Імператорською археологічною комісією у 1911 р. (прорисовка О. Бондаря).

Лл. 6. Варіанти реконструкції зовнішнього вигляду Воскресенської церкви в Любечі:
 А. реконструкція С. Таранушенка, станом на середину ХІХ ст. (?)
 Б. реконструкція О. Бондаря та О. Веремейчик, станом на початок ХVІІІ ст.

церкви вже перероблені в залізі під класичний стиль ХІХ ст. та пофарбовані зеленим кольором. Як видно із справи ІАК, це відбулося близько 1838 (1858) р., коли верхи переробили, а замість гонту вкрили залізом. По-друге, між Аннинською та Воскресенською церквами намальовано двоповерхову споруду. На малюнку Н. Хохрякова 1887 р. вона вже відсутня.

На цьому малюнку досить добре показано тип Воскресенської церкви. Це стрімка баштоподібна споруда з невеликими прибудовами за сторонами світу. Загалом цей малюнок збігається з фото Воскресенської церкви, опублікованому в новому перевиданні праці С. Таранушенка 2014 р. (іл. 4) та малюнком Н. Хохрякова 1887 р.

За своїм архітектурним вирішенням, споруда Воскресенської церкви відносилася до т.зв. “вежоподібного” або “баштоподібного” типу. Дослідники сходяться на тому, що такий тип конструкцій досить архаїчний, а його витoki походять з оборонних веж фортець. Цей тип культових споруд існував у ХVІ–ХVІІІ ст. та мав вигляд церкви, що складалася з восьмигранної, значної за розмірами центральної частини – нави, та невеликих притвору та вів-

тарю. На наявному плані та світлині початку ХХ ст. видно, що церква зазнала значних перебудов. Вірогідно, перебудови відбувалися щонайменше двічі. До першого етапу відносяться бокові прибудови до нави та приділи до вівтаря. За даними, що надано ІАК, це відбулося 1875 р. До другого – великі приміщення, що прибудовані із західного боку. На жаль, на сьогодні точно невідомо, коли відбувалися ці перебудови (іл. 5). Є дані про те, що 1838 р. були перероблені куполи, а вже 1901 р. церкву було закрито за “ветхостью”. 1908 р. її взагалі розвалив буревій, а рештки було розібрано. Вірогідно, С. Таранушенко був знайомий з роботами ІАК, зокрема на це вказує той факт, що він виконав реконструкцію фасаду та плану Воскресенської церкви на основі плану та фото, зробленого членами ІАК.

Загалом С. Таранушенко, вивчаючи архівні матеріали щодо Воскресенської церкви, дійшов висновку про майже повну тотожність Воскресенської церкви в Любечі та Юріївської в Іваниці. Також він висловив припущення, що Воскресенський храм став прикладом для будівництва любецької Покровської церкви, що була зведена маже на 80 років пізніше від монастирської. Зокрема цю його думку можна підтвердити тим фактом, що “вежоподібні” церкви майже перестали будувати у другій половині ХVІІІ ст., на зміну їм в цей час прийшов розвинений тридільний тип храму¹.

У своєму початковому архітектурному плані за реконструкцією С. Таранушенка основа Воскресенського храму складалася з восьмигранної призми діаметром близько 10 м, з високою центральною нефа 16 м. Розміри центральної частини церкви досить точно співпадають з розмірами вищеописаної западини. На самій призмі у верхньому ярусі за сторонами світу були прорізані досить широкі вікна, що склалися з трьох секцій. Призма відділялася від купола лінійним фризом.

Реконструкція північного фасаду виконана С. Таранушенком, вірогідно, відноситься до періоду середини ХІХ ст., коли вже верхи було змінено, а бокові прибудови ще не зроблені (іл. 6А). Інакше виглядає дивним, той факт, що якщо б він робив реконструкцію церкви станом на початок ХVІІІ ст., то баня церкви мала б виглядати зовсім по-іншому. Напівциліндричний класичний купол на церквах набув поширення в Любечі лише на початку ХІХ ст., про що свідчать збудовані в цей час Преображенська та Успенська церкви. Як визначав С. Таранушенко, Воскресенська церква стала прикладом для Покровської. Тож Покровська церква, мала верх з трьома заломами, що постійно звужувалися догори (іл. 6Б). Загалом це був класичний спосіб завершення верхів у ХVІІ – першій половині ХVІІІ ст., про що свідчать вцілілі зразки як мурованої, так і дерев’яної архітектури Лівобережної України.

Використовуючи вищенаведені джерела, можна з певною вірогідністю спробувати реконструювати основні віхи еволюції споруди Воскресенського храму:

- рубіж ХVІІ–ХVІІІ ст. початок будівництва. Початково в основі храму лежить призма з невеликими прибудовами притвору та вівтаря;
- 1786 р. – храм перетворено з монастирського на парафіяльний;
- 1838 р. (1858) – перебудова верхів церкви. Замість заломів зробили напівциркульний купол класичного типу;
- 1875 р. до центральної призми з південного та північного боків прибудовано притвори, також до вівтарної частини добудували приділи;
- 1901 р. церкву було закрито за “ветхостью”;
- 1908 р. – у церкву влучила блискавка та її зруйнував буревій;
- 1911 р. – почали розбирати;
- 1930-ті рр. на місці церкви влаштували “каптьорку” при Будинку культури, під який була переобладнана трапезна церква Іоакима й Анни.

Отже, головний храм Воскресенського Антоніївського чоловічого монастиря був дерев’яним та побудований на мису Монастирище, поряд з трапезною церквою Іоакима й Анни. У своїй основі це був досить архаїчний храм баштового типу, що за своє існування зазнав декілька значних перебудов, про які засвідчують писемні та зображальні джерела. Утім, на сьогодні ще не розкритий пласт його матеріально-археологічних джерел. Завдяки майбутнім археологічним дослідженням можуть бути зафіксовані нові додаткові матеріали щодо віх історії та періодів перебудови Воскресенського храму.

¹ Таранушенко С. Вказ. пр. – С. 68-69.